

UTJECAJI SUVREMENIH TURISTIČKIH TRENDOVA NA
HOTELSKU ARHITEKTURU MODERNIZMA

Izazovi prilagodbe

Turizam se na hrvatskim prostorima počinje razvijati u drugoj polovici 19. stoljeća, gotovo istovremeno kada i u svijetu.¹ U to se doba u kontinentalnom dijelu zemlje grade lječilišta i razvija zdravstveni turizam, dok na obali niču prvi veliki hoteli i privatni pansioni, koji služe kao ljetovališta i zimovališta aristokracije i bogatijega građanstva. Nakon Prvoga svjetskog rata nastupa period stagnacije, da bi neposredno poslije ekonomske krize tridesetih godina ponovno došlo do ozbiljnije turističke izgradnje. Struktura gostiju u tom se razdoblju već bila izmijenila i građanska klasa sve više participira u razvoju turističke industrije. Turizam se ubrzano širi jadranskom obalom, a važno središte postaje Dubrovnik, koji posjetitelje privlači ne samo svojim ugodnim podnebljem

već i bogatim kulturno-povijesnim nasljeđem, za koje se javlja sve veći interes. Međutim, najznačajnija etapa razvoja suvremenoga turizma na hrvatskoj obali i otocima zbiva se u drugoj polovici 20. stoljeća, kada je sustavnom i planiranom turističkom izgradnjom postavljen temelj današnjim turističkim resursima i kapacitetima.

BOŽO BENIĆ U godinama neposredno nakon Drugoga svjetskog rata građevinska obnova turističkog ugostiteljstva izvršena je nepotpuno i nesustavno te su prvotno bili izvedeni samo najnužniji građevinski po-

¹ Hrvatska je u razdoblju od 1867. do 1918. bila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, a potom u sastavu drugih monarhija: od 1918. u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca; od 1921. u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca; od 1929. u Kraljevini Jugoslaviji. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata dio današnjeg teritorija nalazio se unutar granica Nezavisne Države Hrvatske, dok su Istra, dio Dalmacije i gotovo svi otoci bili pod talijanskom, a Međimurje pod mađarskom vlašću. Poslije Drugoga svjetskog rata Hrvatska je pod komunističkom vlašću: 1945. u sklopu Demokratske Federativne Jugoslavije; od 1945. u sklopu Federativne Narodne Republike Jugoslavije; od 1963. u sklopu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Godine 1991. Hrvatska je proglasila neovisnost.

SLOBODAN MILIČEVIĆ: HOTEL CROATIA (CAVTAT, 1973.) – ANTOLOGIJSKI PRIMJER
HOTELSKE ARHITEKTURE MODERNIZMA NA DUBROVAČKOM PODRUČJU; IZVOR:
CAVTAT AND ITS SURROUNDINGS

pravci. Građevinska obnova ugostiteljskih građevina ograničila se pretežno na hotele, pansionere, ferijalne domove i odmarališta, dok važnost komunalne, regionalne i prometne infrastrukture, sanitarnih mjera, modernizacije građevina, kao i potreba za izgradnjom dodatnih sadržaja za razonodu nije bila prepoznata. U to je vrijeme glavni cilj bio da se što prije i sa što manje sredstava osposobi što veći broj smještajnih kapaciteta te da se time zadovolje potrebe naglo rastućeg turizma. Ako se tome pridoda i nedostatak normativa za gradnju novim materijalima, onda nije neobično da su domaći hoteli sredinom 20. stoljeća umnogome bili ispod europske razine.² Ipak, takve okolnosti nisu dugo potrajale. Društveno-političke i gospodarske prilike brzo su se izmijenile naveliko utječući upravo na razvoj turističke arhitekture za koju se danas može ustvrditi kako zbog svojih višeslojnih uvjetovanosti i složenog puta razvoja sadrži neke ključne kreativne karakteristike domaće arhitektonske misli koja je s jedne strane

slobodna, a s druge višestruko uvjetovana brojnim društvenim, ekonomskim, pa i političkim situacijama. Hrvatska turistička arhitektura druge polovice 20. stoljeća, s osobitim naglaskom na hotelsku izgradnju, jednako kao i njezini složeni prateći sustavi, znatno su ovisili o programu države i njezinim

globalnim planovima, a kasnije i o lokalnim i regionalnim prohtjevima, dok je ovisnost arhitekture u sferi programiranog, često i loše predviđanog programa bila vezana uz niz neisključivih i bitnih faktora prometa, infrastrukture, načina i opsega investicija te prostornih i regionalnih planova.³ U tako složenim i poprilično nezahvalnim kontekstualnim okvirima arhitekti su pokušavali pronaći svoj autonomni stvaralački izraz, nastojeći ići ukorak s vremenom i onodobnim svjetskim trendovima, a to je u konačnici rezultiralo plejadom projekata i realizacija različitoga kreativnog dometa.

Pedesetih se godina turistička arhitektura na domaćim prostorima uglavnom svodi na socijalistička radnička odmarališta i dječje kolonije, no kada su zemlju zahvatili brzi i nekontrolirani procesi urbanizacije, turizam je iznenada poprimio neočekivane razmjere koji su se očitovali u spontanom, ali naglom povećanju domaćeg i inozemnog turističkog prometa, porastu broja investicijskih zahvata te

² Kranjčević, 2012: 214–215.

³ Premerl, 2014: 66–67.

posljedično povećanju broja smještajnih kapaciteta. Turistička industrija nezadrživo je prodirala na cijelo obalno područje, ne čekajući osiguranje tehničkih,

PROJEKTIRANJEM U AMBIJENTIMA OBILJEŽENIMA BOGATOM URBANOM I GRADITELJSKOM TRADICIJOM ARHITEKTI SU POKUŠAVALI POMIRITI SLOŽENE PROGRAMSKE, PROSTORNO-FUNKCIONALNE I EKONOMSKE ZAHTJEVE

organizacijskih, administrativnih ili pravnih uvjeta, zbog čega je postalo jasno kako je nužno koordinirati, planirati i usmjeravati njezin daljnji razvoj te izraditi planove kojima će se utvrditi projekcija dugoročnog razvoja turizma na prostor.⁴ Šezdesetih godina turistička se izgradnja dodatno intenzivirala te se kao važna gospodarska grana i strateški cilj razvoja počinje sagledavati u sklopu općeg razvoja na lokalnoj, regionalnoj, republičkoj i saveznoj razini. Za nove hotele, hotelske sklopove i turistička naselja biraju se najatraktivnije lokacije, što ne samo da će presudno utjecati na prostornu transformaciju obalne regije već će ukazati i na problematiku odnosa prostornog i društvenog planiranja. Izrađeni Privredni planovi razvoja 1957. – 1961. poticali su razvoj turizma, ali nisu obuhvaćali složeno pitanje turističke izgradnje, što je zaprijetilo devastacijom obale i degradacijom povijesnih naselja. Stoga se javljaju prve inicijative kojima se takva izgrad-

nja nastoji regulirati, a počinju se izradivati i važne studije i prostorni planovi. Tih godina dolazi i do niza stručnih aktivnosti koje su bile povod republičkim, kotarskim i općinskim vlastima za prostorno-planerske pothvate na turističkim područjima. Prvi pokušaj sagledavanja prostorne politike odvijao se u sklopu zajedničkog programa za razvoj Ujedinjenih naroda i Vlade SFRJ kada se donose prvi regionalni prostorni planovi.⁵ U ovim je dokumentima planiranje turističke izgradnje bilo postavljeno kao dio cjelokupne strategije gospodarenja jadranskom obalom i njezinim zaleđem, uključujući i infrastrukturnu opremljenost, što je pak podrazumijevalo implementaciju takvih planskih smjernica kojima su se nastojale očuvati vrijednosti na kojima se zasniva turistička ponuda, odnosno kojima bi se nova turistička izgradnja prilagodila krajoliku i povijesnim urbanim aglomeracijama.

HOTELSKA ARHITEKTURA MODERNIZMA

Arhitektonski modernizam u to je doba odavno već asimiliran u glavne procese razvoja izgrađenog okoliša u cijelom svijetu, a u Hrvatskoj je na svom vrhuncu, što će se odraziti upravo u sferi turističke (hotelske) izgradnje. Naime, hotelska je arhitektura projektantima ponudila slobodu upotrebe složenijih planova i oblika nego što je to bio slučaj s građevinama drugih namjena. Projektiranjem u ambijentima obilježenima bogatom urbanom i graditeljskom tradicijom arhitekti su pokušavali pomiriti složene programske, prostorno-funkcionalne i ekonom-

⁵ Planiranje turističkih područja na Jadranu, 1963.; Program dugoročnog razvoja i plan uređenja jadranskog područja, 1966.; Projekt *Južni Jadran*, 1968.; Projekt *Gornji Jadran*, 1972.

⁴ Kranjčević, 2012: 213–214.

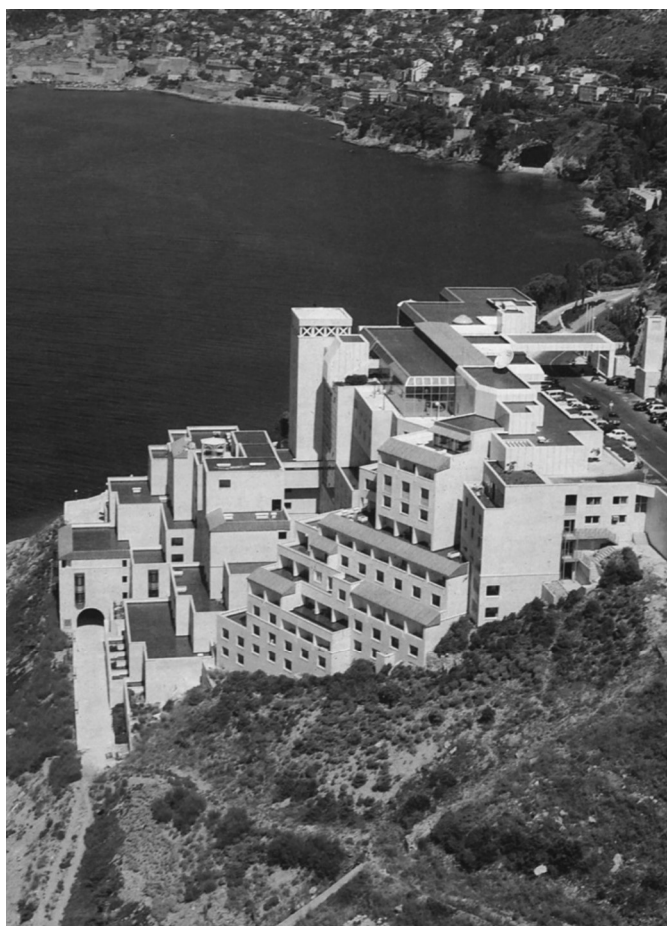
ske zahtjeve, iznaći adekvatne odgovore na lokalne topografske i klimatske datosti i zakonitosti te kultivirati vlastiti arhitektonski izričaj koji će korespondirati s internacionalnim idejama i kretanjima. Rezultat takvih stremljenja serija je ostvarenja različite arhitektonske, urbanističke i morfološke vrijednosti, koja su kao takva postala važan tipološki i morfološki element u hrvatskoj tradiciji moderne arhitekture 20. stoljeća obilježene velikim dilemama oko primjene stilskih modela – između internacionaliz-

ma i regionalizma, tj. od kontinuiteta predratne tradicije moderne arhitekture do poratnog visokog modernizma i kasnog internacionalnog stila, geometrijskog purizma, brutalizma, dekorativnog i ograničenog strukturalizma te formiranja kritičkog regionalizma.⁶

Svi ovi prethodno opisani procesi, zbivanja i trendovi zorno se mogu pratiti na dubrovačkom području budući da nigdje drugdje na Jadranu na tako geografski, teritorijalno i administrativno malom i uskom prostoru ni-

je izgrađen toliki broj hotela različitih tipoloških, stilskih i oblikovnih karakteristika i vrijednosti. Velika prostorna, identitetska i funkcionalna preobrazba dubrovačkog područja, koju će donijeti turistička izgradnja, započet će još u prvoj polovici tridesetih godina prodorom internacionalnog modernizma i dolaskom arhitekta Nikole Dobrovića. Dobrovićev višegodišnji boravak u Dubrovniku obilježila je serija projekata i realizacija za imućne i progresivne građanske obitelji među kojima se izdvaja projekt Grand hote-

JULIJE DE LUCA: HOTEL BELVEDERE (DUBROVNIK, 1983.) – SVOJEDOBNO JEDAN OD NAJLUKSUZNIJIH HOTELA NA JADRANU KOJI JE U PONUDI IMAO NIZ SADRŽAJA OTVORENIH ZA JAVNOST; IZVOR: *DTS* 1949 – 1989

⁶ Körbler, 2009: 278.

DAVID FINCI: HOTEL PELEGRIN (KUPARI, 1963.) – URBANISTIČKIM PLANOM UREĐENJA KUPARI / USVOJENIM U VELJAČI 2020. GODINE PREDVIĐENO JE RUŠENJE HOTELA; IZVOR: ARHIVA BOŽA BENIČA

la na otoku Lopudu. Građen u periodu od 1934. do 1938. godine, bio je to prvi hotel na dubrovačkom području koji je projektiran i izveden u internacionalnom stilu, a prema najsuvremenijim turističkim zahtjevima i standardima svoga doba. No Dobrović nije bio jedini istaknuti predstavnik modernoga pokreta koji tih godina djeluje u Dubrovniku. U isto vrijeme dok on na Lopudu gradi Grand, u Uvali Lapad niču hotel Splendid (1935. – 38.) i pansion Miami (1936., kasnije rekonstruiran i preoblikovan – danas hotel Vis I), a u današnjoj Ulici Pera Čingrije vila Florida (1939., kasnije također rekonstruirana i preoblikovana – danas hotel Bellevue), sve prema projektnim rješenjima mladoga zagrebačkog arhitekta Drage Galića. Dom Ferijalnog saveza na Montovjerni (Nikola Dobrović, 1938. – 40.) te pregradnja i proširenje staroga hote-

la Excelsior na Pločama (Zdenko Strižić, 1938. – 39.) posljednje su značajnije realizacije u turizmu dubrovačkog područja sve do kraja pedesetih kada počinje novi investicijski zamah. Prava kulminacija turističke izgradnje zbit će se tijekom 1960-ih i 1970-ih kada Dubrovnik postaje jedan od najvažnijih turističkih centara na prostoru bivše SFRJ. U čitavom tom periodu izgrađeno je više od trideset hotela i hotelskih sklopova među kojima se mnogi danas ubrajaju u antologijska ostvarenja hotelske arhitekture modernizma na dubrovačkom području – od hotela Pelegrin (David Finci, 1963.), Libertas (Andrija Čičin-Šain i Žarko Vincek, 1968. – 74.) i Palace (Andrija Čičin-Šain, 1969. – 72.) do hotela Plat (Petar Kušan, 1969. – 70.), Astartea (Bogoljub Kurpjel, 1969.), Croatia (Slobodan Miličević, 1973.) i drugih.

Čak i u nekim najranijim primjerima modernističke hotelske izgradnje na dubrovačkom području vidljiva su projektantska nastojanja za realizacijom takvih prostorno-funkcionalnih ambijenata koji će reinterpretirati poruke i pouke mediteranske kulture i načina života. Za razliku od današnjih ekskluzivnih i nerijetko potpuno zatvorenih i javnosti nepristupačnih luksuznih turističkih sklopova, kakvi niču uzduž jadranske obale, ovi hoteli nisu bili ograđeni, a većinu je karakterizirala svojevrsna gradacija prostora – od javnih i polujavnih do privatnih prostora. Osim toga, svi su oni redom imali i svoju jasno određenu ekonomsku ulogu, zbog čega su se nedugo nakon izgradnje pretvarali u svojevrsne društvene kondenzatore i generatore društvenog života, svojim sadržajima i programima uvelike unaprjeđujući ukupnu kvalitetu života lokalne zajednice. Tako su s vremenom urasli u kolektivnu svijest kao dio javnog prostora, naročito zbog toga što je sve ono što nije bilo planirano u domeni javnih građevina, bilo ugrađeno

**MODERNISTIČKI
HOTELI BILI SU
GRAĐENI ZA
PREVLADAVAJUĆI
MASOVNI
TURIZAM SREDNJE
DRUŠTVENOG
SLOJA,
ZBOG ČEGA SU
DO KRAJNOSTI
BILI OPTIMIZIRANI
U ODNOSU
NA ONDAŠNJE
STANDARDE I
PROGRAM**

upravo u turističkoj izgradnji – od restorana i plesnih dvorana do športsko-rekreacijskih, parkovnih i drugih vanjskih sadržaja. Kada se tome još pridodaju ranije spomenuti specifični planerski i projektantski pristupi, kojima su integrirane nove ideje i estetika te

kreirani ambijenti prepoznatljiva identiteta, onda je jasno zašto je pojedine primjere hotelske arhitekture modernizma nedvojbeno potrebno promatrati kao vrijedno graditeljsko nasljeđe 20. stoljeća koje iziskuje ne samo naročitu pažnju i skrb već i očuvanje i zaštitu. No izazovi takva očuvanja i zaštite složeni su i višestruko uvjetovani, znatno više nego što je to slučaj s drugim arhitektonskim tipologijama.

**PRILAGODBA
HOTELSKE IZGRADNJE**

Hotelska je arhitektura općenito specifična arhitektonska tipologija koja tijekom svoga životnog ciklusa traži i prolazi periodičku prilagodbu promjenjivim zahtjevima u turizmu koji su pak vezani za dinamičke promjene turističkih trendova uvjetovanih tržištem. Promjenu ovih zahtjeva kroz čitavu povijest razvoja turizma dodatno su poticale, a i danas potiču, najrazličitije tehničke inovacije i kraći vijek trajanja ugrađene opreme i materijala zbog intenzivna korištenja. Jednako tako, u trenutku provođenja određene prilagodbe na hotelskoj će se arhitekturi primijeniti suvremeni standardi i propisi, a koji će posljedično donijeti niz novih zahtjeva.⁷ Sve to zajedno naposljetku značajno utječe na očuvanje izvornih identitetskih obilježja pojedinačnoga hotelskog sklopa, koji će određene promjene nužno morati prihvatiti kako bi opstao.⁸ Ove je pojave najjednostavnije promotriti na primjeru obične hotelske sobe, čiji se minimalni prostorni standard za istu kategoriju hotela kroz povijest razvoja turizma postupno povećavao. No i u osta-

⁷ Zahtjevi koji se odnose na instalacijske sustave, toplinsku zaštitu i zaštitu od buke, zaštitu od požara, osiguranje pristupačnosti osobama smanjene pokretljivosti itd.

⁸ Mrinjek Kliska N.; Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Mrđa, A., 2019: 312.

ZORAN BALOG: HOTEL KOMPAS (DUBROVNIK, 2015.) – REKONSTRUKCIJA; FOTO: BOŽO BENIĆ

lim prostorno-funkcionalnim cjelinama hotelskih zgrada kroz vrijeme su se redovito javljale potrebe za najrazličitijim vrstama prilagodbi, a istraživanjima je utvrđeno kako je učestalost, kojom se te prilagodbe odvijaju, bila manja u slojevima konstrukcije i ovojnice, odnosno veća u slojevima instalacija, pregrada i obloga.⁹

Promjenjivi zahtjevi u turizmu trajno su prisutna pojava budući da prizori starenja, trošnosti i dotrajalosti u hotelu nisu poželjni.¹⁰ Ugradnja nove tehnologije u postojeću hotelsku izgradnju uduvijek

je bila nužnost, ponajprije zbog konkurencije na tržištu koju predstavljaju novoizgrađeni hoteli.¹¹ Međutim, dok se nekadašnji hoteli-palače iz najranijeg razdoblja razvoja turističke industrije danas vrlo lako prilagođavaju standardima najviših kategorija, s hotelskom arhitekturom modernizma, osobito onom koja je građena tijekom 1960-ih i 1970-ih godina, to nije slučaj. Za razliku od hotela-palača, modernistički hoteli nisu bili građeni za visoke društvene slojeve, već za prevladavajući masovni turizam srednjega društvenog sloja, zbog čega su do krajnosti bili optimizirani u odnosu na

⁹ Više o ovoj problematici piše Neda Mrinjek Kliska u doktorskoj disertaciji *Arhitektonski modeli hotelskih zgrada prilagodljivih promjenjivim zahtjevima u turizmu*.

¹⁰ Primjerice, Grand hotel još je sedamdesetih godina temeljito rekonstruiran i adaptiran prema projektu arhitekta Madena Frke koji je rekonstruirao (povećao) sobe i u cilju povećanja smještajnih kapaciteta dogradio novo trokutno krilo. Hotel je oštećen i devastiran u ratnim i poratnim vremenima devedesetih godina, da bi tek u razdoblju od 2005. do 2010. godine bio izrađen projekt obnove, koji nije realiziran. U međuvremenu je dograđeno krilo srušeno, a hotel, koji je upisan na listu zaštićenih kulturnih dobara, izložen ubrzanom propadanju. Početak njegove obnove još se uvijek ne nazire.

¹¹ *Ovaj proces možemo pratiti već na prvim izgrađenim hotelskim zgradama – hotelima palačama. Prvi europski hoteli palače građeni su u razdoblju kad električna energija, dizala i kupaonice u sklopu sobe nisu bile standard. Stoga se početkom 20. stoljeća u postojeće hotele palače izgrađene tijekom 19. stoljeća ugrađuju dizala, uvodi električna energija, centralno grijanje i tekuća voda u sobama. Dodavanje kupaonice u sklopu sobe postojećih hotela postaje u europskim hotelima uobičajeno tek u razdoblju između dva svjetska rata.* (Mrinjek Kliska, N.; Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Mrda, A., 2019: 313.)

ondašnje standarde i program. Stoga je glavni preduvjet njihova prelaska u višu kategoriju upravo mogućnost prihvaćanja prostornih standarda visokih kategorija u smještajnom dijelu, a koji je gotovo uvijek konstruktivno ograničen. S druge strane, popratni sadržaji kao što su *wellness*, zatvoreni bazeni i kongresne dvorane uglavnom će se naći na onim razinama u kojima je konstruktivni sustav fleksibilniji, pa su takve prilagodbe lakše provedive, bilo unutar postojećeg gabarita bilo kroz dogradnju.¹² Samim time logično se nameću dva ključna problemska pitanja – kako intervenirati na takvoj hotelskoj izgradnji, kako bi se ona prilagodila suvremenim turističkim trendovima, a da bi se istodobno očuvala njezina izvorna identitetska obilježja te može li jedan obnovljeni modernistički hotel i u izmijenjenim društveno-političkim i tržišnim okvirima ponovno postati neka vrsta dodane vrijednosti. Jer evidentno je kako složeni izazovi očuvanja i zaštite hotelske arhitekture modernizma kao graditeljskog nasljeđa i njezine prilagodbe suvreme-

nim potrebama i razvoju turizma, nužno traže interdisciplinarno djelovanje i pomirbu niza međusobno suprotstavljenih interesa.

PRITISCI I MANIPULACIJE

Posljednja četvrtina 20. stoljeća začetak je razvoja individualiziranog turizma osobne ugone, čije će odrednice i usmjerenja s vremenom početi usvajati i modernistički hoteli koji su osamostaljenjem Republike Hrvatske redom privatizirani. Velike korporacije, u čijem su danas vlasništvu, njihovu opsežnu rekonstrukciju uglavnom ne smatraju

TIHOMIR IVANOVIĆ: HOTEL KOMPAS (DUBROVNIK, 1968.) – IZVORNO STANJE;
IZVOR: ARHIVA BOŽA BENIČA

¹² Mrinjek Kliska, N.; Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Mrđa, A., 2019: 316.

IZAZOVI OČUVANJA I ZAŠTITE HOTELSKE ARHITEKTURE MODERNIZMA NUŽNO TRAŽE INTERDISCIPLINARNO DJELOVANJE I POMIRBU NIZA MEĐUSOBNO SUPROTSTAVLJENIH INTERESA

isplativom, i to ne samo zato što se zadržavanjem konstruktivnih elemenata zadržavaju svi ograničavajući prostorni čimbenici već i vizualni dojam koji nije luksuzan. Upravo zbog toga modernističke se hotele bez dovoljnog vremenskog odmaka olako transformira vizualnim spektaklom ili generičkim luksuzom – bilo rušenjem, bilo temeljitom rekonstrukcijom, bilo redizanjem.¹³ Sve te procese uvelike pritom potpomaže izostanak stručne i znan-

stvene evaluacije, a naročito pomanjkanje inicijative javnog sektora i javne uprave u strateškom planiranju prostornog i društvenog razvoja. U takvim okolnostima prostor planira i svojim ga interesima podređuje privatni kapital, dok interesi lokalne zajednice ostaju po strani. Tako se na atraktivnim lokacijama ruše stari i grade novi, još veći i standardizirani hoteli visoke kategorije, s mnogim dodatnim hotelskim sadržajima i proširenom ponudom.

I ovi se procesi mogu pratiti na dubrovačkom području, na kojemu su tijekom Domovinskog rata mnogi vrijedni primjerci hotelske arhitekture modernizma teško oštećeni. Obnova, koja je uslijedila nakon poslijeratne privatizacije, nije bila ni sustavna ni sveobuhvatna, a još manje znanstveno utemeljena. Štoviše, bila je ishitrena i uglavnom profiterski orijentirana. U mnogim slučajevima nije ni provedena te se protegnula do današ-

13 Mrinjek Kliska, N.; Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Mrda, A., 2019: 319.

PETAR KUŠAN: HOTEL PLAT (PLAT, 1969. – 70.) – RUŠENJE HOTELA 2016. GODINE; FOTO: ZVONIMIR PANDŽA

njih dana. Tako je s namjerom izgradnje novoga turističkog resorta, a unatoč protivljenjima i apelima struke, 2016. godine srušen Kušanov hotel Plat,¹⁴ a ista sudbina prijeti i Fincijevu Pelegrinu i drugim modernističkim hotelima u Kugarima, na čijem je mjestu nedavno usvojenim prostornim

VIZUALIZACIJA KOJA SE SVOJEDOBNO POJAVLJIVALA U MEDIJIMA PRIKAŽUJE PLANIRANI LUKSUZNI RESORT U PLATU NA MJESTU SRUŠENOGA KUŠANOVA HOTELA; VIZUALIZACIJA: BEXELCONSULTING.COM

planom predviđena izgradnja novih hotelskih sklopova i luksuznih vila za bogatu klijentelu. Vrlo slična nastojanja i pritisci zabilježeni su i u slučaju Granda na Lopudu i hotela Belvedere u Dubrovniku. Pritom je svim tim novim, konvencionalnim turističkim projektima, koji se atraktivnim vizualizacijama u javnosti prezentiraju kao investicijski zahvati od krucijalne važnosti za unaprjeđenje lokalne, pa i nacionalne ekonomije, zajedničko i ono o čemu se javno ne govori – njima je sagledano korištenje i održavanje samo u razdoblju neposredno nakon izgradnje, dok mogućnost prilagodavanja promijenjenim zahtjevima nije ugrađena, premda iskustva iz prošlosti svjedoče kako je to ono što sve hotele neminovno čeka.

KAKO ONDA DALJE

Razvoj turizma u prošlosti nerijetko su pratile sumnjive i profilerski orijentirane prenamjene velikih i slobodnih prirodnih

¹⁴ Iako je projekt izgradnje novog luksuznog resorta u Platu Vlada Republike Hrvatske još 2017. proglasila strateškim državnim projektom, najavivši njegovo otvorenje već 2019. godine, početak radova nije ni na pomolu.

predjela na kojima se planirala nova turistička izgradnja, a koja je kadikad rezultirala neprimjerenim transformacijama obalnoga područja. Novo vrijeme donosi nova pitanja i dileme, no i dalje su primjetni, čak i više nego ranije, slični profilerski orijentirani pristupi, kako spram planiranja i izgradnje novih turističkih kapaciteta tako i spram odnosa prema zatečenoj hotelskoj izgradnji. Hotelska arhitektura modernizma na hrvatskoj obali Jadrana još uvijek nije dovoljno ni objektivno istražena i evaluirana u svojoj idejnoj i stilskoj složenosti, ali i mnogim kontradikcijama, dok su s druge strane mnoge morfološki zanimljive hotelske cjeline pogrešno ili nepotpuno evaluirane, iako nedvojbeno imaju potencijal arhitektonskih smjernica (tzv. kreativni pristup modernoj graditeljskoj baštini) za 21. stoljeće.¹⁵ Dokle god se to ne promijeni i dok se na znanstvenoj razini jasno ne ustanovi koje hotele treba zaštititi kao graditeljsko nasljeđe, koje rekonstruirati, a koje eventualno srušiti, hotelska arhi-

¹⁵ Körbler, 2009: 273.

tektura modernizma teško će se uspjevati nositi sa složenim izazovima prilagodbe koje donose utjecaji suvremenih turističkih trendova. Istodobno, prostor će biti suočen ne samo s nepovratnim gubitkom vrijednoga modernističkog nasljeđa već i s ubrzanim transformacijama koje brišu kulturni identitet i koje u lokalno ugrađuju generičke elemente i unificirane strukture, što je već odavno sveprisutna pojava.

Premda je u novije doba u svijetu sve primjetnija rastuća uloga kulturnih proizvoda u turizmu, u Hrvatskoj se ne prepoznaju potencijali hotelske arhitekture modernizma u kontekstu nadogradnje kulturne ponude turističkog odredišta, iako je riječ o svojevrsnom urbanističko-arhitektonskom fenomenu koji nadilazi nacionalne okvire. Za razliku od ranijih vremena, kada ju je država strateški planirala i usmjeravala, turističkom izgradnjom danas sve više upravlja profilerski poticaj, često i anonimno,

**TURISTIČKOM
IZGRADNJOM
DANAS SVE
VIŠE UPRAVLJA
PROFITER-
SKI POTICAJ,
ČESTO I ANONI-
MNO, UZ SITNE
LOKALNE I
PRIVATIZIRANE
INTERESE**

uz sitne lokalne i privatizirane interese. Nekadašnji modeli sustavnoga prostornog planiranja, a prema kojima je turistička izgradnja razmatrana kao dio cjelokupne strategije upravljanja i gospodarenja obalnim područjem, više se ne primjenjuju. Veliki prostorni planovi i iskustva iz prošlosti također se ne konzultiraju, a novi planovi premreženi su svakojakim lokalnim i interesnim manipulacijama vrijednim prirodnim i povije-

snim prostorom. Prioritet više nije ni odnos prema gradu, već isključivo točkasto planiranje ekskluzivnih, nerijetko izoliranih i zatvorenih smještajnih kapaciteta koji gradu ne donose nikakvu dodatnu vrijednost, nego samo još više soba i još više turista. U prilog svemu ovom ponajbolje govore upravo Plat, Kupari i Belvedere.¹⁶

Kao društveni, kulturološki i ekonomski fenomen, turizam se u drugoj polovici 20. stoljeća nametnuo kao izrazito bitan korpus arhitektonskog stvaralaštva na hrvatskoj obali i otocima. Slično je i danas, kada je turistička industrija jedna od najrazvijenijih u svijetu, a Hrvatska jedna od najpoželjnijih turističkih destinacija na Mediteranu. Obnova hotelske arhitekture modernizma i njezina prilagodba suvremenim turističkim trendovima nedvojbeno je golem izazov, ali i golem potencijal u obogaćivanju kulturne ponude turističke destinacije, što svjedoči niz primjera u svijetu, od hotela Caribe u San Juanu (Puerto Rico, arh. Toro Ferrer, 1949.) do hotela SAS Royal u Kopenhagenu (Danska, arh. Arne Jacobsen, 1960.) – antologijska ostvarenja modernističke arhitekture i primjeri uspješne prilagodbe utjecajima suvremenih turističkih trendova. S druge strane, važno je upozoriti kako bi pogrešno bilo isključivo ono usmjerenje koje bi težilo samo prilagodbi hotelske arhitekture modernizma najvišim kategorijama – cilj bi jednako tako mogao biti obogaćivanje ukupne turističke ponude tzv. *heritage* hotelima i orijentiranost specifičnoj klijenteli. Međutim, pitanje koje se tu onda postavlja jest koliko su uopće svi-

¹⁶ U trenutku završavanja ovoga teksta u lokalnim je medijima najavljeno rušenje hotela Adriatic u Uvali Lapad, koji je izgrađen 1962. prema projektu Stevana Bravačića i Slavke Mitić iz Projektne biroa *Arhitekt*.

jest i moral onih koji su u sve ove procese uključeni, bilo da su donositelji odluka bilo da su graditelji, sposobni i kadri to shvatiti kao etički čin i pozitivnu stvaralačku mogućnost. Upravo je zbog toga potrebno i dalje raditi na sustavnoj edukaciji i promociji hotelske arhitekture modernizma kao graditeljskog nasljeđa i njezinoj afirmaciji kao jedinstvena doprinosa razvoju arhitekture na našim prostorima. Edukacija je osobito važna ako se u obzir uzme činjenica da se hotelsku izgradnju i njezinu srodnu tipologiju još uvijek percipira kao reliktna nekima prošlih vremena, a ne kao vrijednu graditeljsku

baštinu koja može (i mora) postati prepoznatljiv hrvatski kulturni i gospodarski adut na mediteranskoj i srednjoeuropskoj turističkoj karti.

LITERATURA I IZVORI

1. Körbler, I. 2009. Hotelska turistička baština. *Hrvatska arhitektura u 20. stoljeću*. Ur. Hekman, J. Matica hrvatska. Znanstveno vijeće za turizam. Zagreb. 271–285.
2. Kranjčević, J. 2012. Turizam u prostornim planovima Makarskog primorja od 1945. do 1990. *Makarsko primorje danas*. Ur. Mustapić, M.; Hrstić, I. Grad Makarska, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb. 212–230.
3. Premerl, T. 2014. Povijesni pregled turističke arhitekture na Jadranu u 20. stoljeću. *Identitet jadranske turističke arhi-*

ARNE JACOBSEN: SAS ROYAL HOTEL (KOPENHAGEN, 1960.) – PRIMJER USPJEŠNE PRILAGODBE MODERNISTIČKOG HOTELA UTJECAJIMA SUVREMENIH TURISTIČKIH TRENDOVA; FOTO: BOŽO BENIĆ

- tekture. Ur. Mutnjaković, A. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Znanstveno vijeće za turizam. 59–74.
4. Mrinjek Kliska, N.; Bojanić Obad Ščitaroci, B.; Mrda, A. 2019. Utjecaj ubrzanog zastarijevanja u turizmu na hotelske zgrade. *Prostor 27*, 2 (58). Zagreb. 310–321.
 5. Mrinjek Kliska, N. 2020. *Arhitektonski modeli hotelskih zgrada prilagodljivih promjenjivim zahtjevima u turizmu*. Doktorski rad. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
 6. *Cavtat and its surroundings*. 1975. Ur. Novaković, A.; Tropan, R.; Milanović, K.; Maslač, M.; Kalačić, A.; Vidak A.; Novaković, M. Turistkomerc. Zagreb.
 7. *DTS 1949 – 1989*. 1989. Ur. Aleksić, D. Work organization DTS Dubrovnik. Dubrovnik.